

จิตตปัญญาศึกษาเพื่อพัฒนาการเรียนรู้และการประเมินผล (Contemplative Education for Development of learning and Assessment)

ชัยพัฒน์ พันธุ์วัฒนสกุล *

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งที่จะนำเสนอแนวคิดบนฐานคิดการเรียนรู้ด้วย ใจที่ใคร่ครวญ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดในสภาพแวดล้อมที่เรียบง่าย ที่เอื้อต่อการเรียนรู้สภาพบรรยากาศในการเรียนรู้ เป็นการเรียนที่เห็นคุณค่าของการเรียนรู้จากภายใน (Inner) ให้ความสำคัญและเอาใจใส่จิตใจของผู้เรียนในทุกขณะ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า จิตตปัญญาศึกษา เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณของผู้เรียน และสามารถเชื่อมโยงไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก โดยอาศัยรากฐานของการปฏิบัติ และการฝึกฝนจริง ซึ่งอุดมไปด้วยความจริง ความดี และความงาม อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการศึกษาในปัจจุบัน เพื่อพัฒนาบุคคล และองค์กรในระดับต่าง ๆ ให้มีการพัฒนาทางด้านจิตใจมากขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformation) เกิดอิสรภาพความสุข ความรักเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ อันเป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างคานติ โดยจะเน้นการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้ง และส่งผลต่อชีวิตภายในของผู้เรียนจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนผ่าน วิธีการที่ใช้คือ

การสร้างความรู้เชิงประจักษ์ให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน จากการมีประสบการณ์ตรงในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ การเรียนรู้ผ่านการฝึกฝนทางกาย การเรียนรู้ผ่านการทำงานศิลปะผ่านการใคร่ครวญทางความคิดโดยอาศัยประสบการณ์ และอาศัยแนวทางการประเมินผลการเรียนรู้ที่หลากหลาย อาทิ การประเมินเหตุควบคู่ไปกับการประเมินผล

การประเมินโดยอาศัยมุมมองของผู้เรียนรู้ การประเมิน โดยใช้กระบวนการต้นแบบบูรณาการ การประเมิน โดยใช้หลายกระบวนการต้นแบบร่วมกัน และการประเมินที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์ เป็นต้น

Abstract

This article intended to present the concept based on the inquisitive mind learning which is originated in the comfortable environment which enables learner to learn.

A climate status for learning is a learning which appreciates the inner learning. It focuses on the spirit of learners every time.

Therefore, contemplative education is the pedagogy which develops learners' spirit and involves in social and world change that is based on the real practice and training to be rich in truth, virtue, and beauty.

Nowadays it can be beneficial for the educational development in order to encourage person, organization to have more spirituality.

This learning will form basic transformation, freedom, happiness, love for mankind, and nature to live together in peace.

* นิสิตปริญญาเอก สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

This type of learning for a change is an education which demands holistic human development so that a learner is able to get a deep insight.

The result from this learning affects the life of learner and the transformation will eventually bring about.

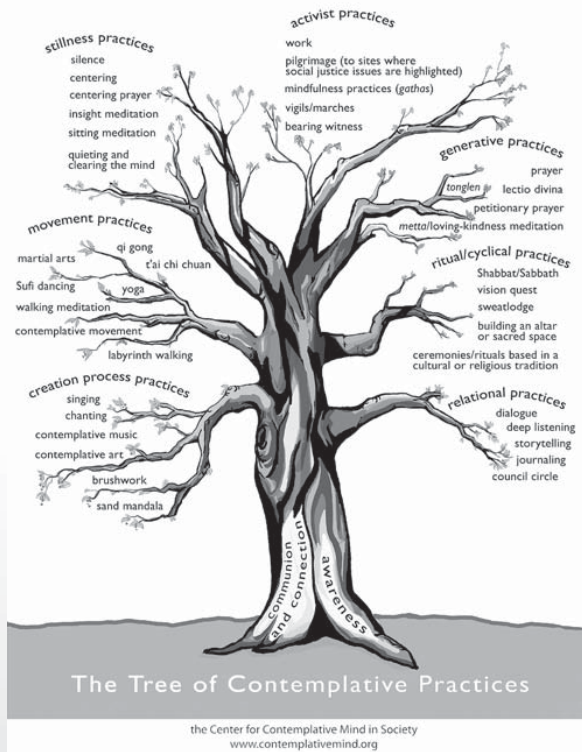
The core pedagogy is to create empirical knowledge through learners' direct experience as well as the learning through art creation, contemplative thinking disciplines relating from previous experience.

Moreover, it also depends on many kinds of assessment of learning such as deductive and inductive approach through the perspectives of living thing of the learners, integrated paradigm approach based on the first person's perspective, numerous paradigms approach, and heart as human beings approach.

คำสำคัญ : จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education), การเรียนรู้ (Learning), การประเมินผล (Assessment)

ปัจจุบันโลกแห่งวิชาการนั้นเป็นการสอนให้คนมีความสามารถ และมีความชำนาญด้านการคิดวิเคราะห์ เรื่องนอกตัวเป็นสำคัญ เหตุนี้จึงมีผู้คนที่สนใจจำนวนหนึ่งที่พยายามแสวงหาวิธีการที่สามารถเชื่อมโยงเอาคุณค่าของตัวบุคคลกลับเข้ามาและวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งภายในจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องภายในตัวบุคคลและมีความสำคัญมากในวิถีชีวิตของคนในสังคมโลก อันจะเป็นการก้าวสู่หนทางแห่งความจริงและชีวิต ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ และการเปลี่ยนแปลงที่สร้างอิสรภาพความสุข ความรักทั้งกับตนเองและผู้ที่อยู่รอบข้าง ตลอดจนองค์การและสังคมที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติของจักรวาล

สำหรับเป้าหมายของการพัฒนาผู้เรียนนั้น Benjamin Bloom S. และคณะ (๑๙๕๖) ได้ทำการวิเคราะห์จุดมุ่งหมายในการเรียนรู้ ซึ่งสามารถจำแนกเป็น ๓ ขอบเขตด้วยกัน คือ

๑) การพัฒนาทางพุทธิพิสัย (Cognitive domain) เป็นการพัฒนาผู้เรียนเกี่ยวกับสมรรถภาพทางสติปัญญา และการแก้ปัญหาของพฤติกรรมขั้นพื้นฐาน ในด้านปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ การนำไปใช้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมินค่า

๒) การพัฒนาจิตพิสัย (Affective domain) เป็นการพัฒนาผู้เรียนเกี่ยวกับความรู้สึกทางจิตใจ ในด้านทัศนคติ การรับรู้ การตอบสนอง ค่านิยม และคุณลักษณะ

ต่าง ๆ ภายในของแต่ละบุคคล ซึ่งละเอียดอ่อนกว่าการเรียนรู้ทางสมอง

๓) การพัฒนาทักษะพิสัย (Psychomotor domain) เป็นการพัฒนาผู้เรียนด้านการเคลื่อนไหวของร่างกาย พฤติกรรมท่าทาง การปฏิบัติ และการฝึกฝนทักษะ

จะเห็นได้ว่าขอบเขตทั้งสามด้านนั้น พฤติกรรมในบางด้าน สามารถจัดการเรียนรู้ และประเมินผลได้ง่ายกว่ากลุ่มอื่น โดยเฉพาะพฤติกรรมด้านปัญญาและทักษะนั้น จะวัดออกมาได้ง่ายกว่าด้านความรู้ลึก ซึ่งในทางปฏิบัติ บางครั้งก็ไม่สามารถแยกพฤติกรรมทั้งสามขอบเขตให้อิสระขาดออกจากกันได้ก็ตาม แต่จำเป็นต้องตัดลึกลงไปวัดพฤติกรรมในด้านใดด้านหนึ่งเพียงเท่านั้น เพื่อช่วยในการจำกัดขอบเขตการศึกษา และลำดับผลิตผลทางการเรียนรู้ของมนุษย์

จากที่กล่าวมาข้างต้น ขอบเขตด้านความรู้ลึกหรือการพัฒนาจิตพิสัย นั้นเป็นพฤติกรรมที่วัดได้ยากกว่าขอบเขตด้านปัญญา และด้านทักษะ เพราะต้องใช้ความสามารถในการถ่ายทอด การใช้ภาษาในการสื่อความหมาย ตลอดจนเจตคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรมและคุณลักษณะอื่น ๆ ที่จำเป็น ซึ่งเป็นเรื่องยากต่อการวัดออกมาเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในด้านคุณธรรมและจริยธรรม นั้นเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งในปัจจุบันเนื่องจากเป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่นโยบายการจัดการศึกษาของชาติได้กำหนดไว้ อย่างชัดเจน ซึ่งไม่ยากนักสำหรับการวัดคุณลักษณะดังกล่าว จากตัวผู้เรียน ดังจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาและพัฒนาผู้เรียนที่ผ่านมา จึงมุ่งไปในเรื่องของพุทธิพิสัย หรือด้านความรู้ ความคิดเป็นสำคัญ จนอาจจะเลยในการวัดด้านความประพฤติ ค่านิยม และจิตใจหรือจิตพิสัย ตลอดจนการนำสิ่งที่ถูกปลูกฝังทั้งในเรื่องความรู้ ความคิดและค่านิยมที่ผิด ๆ ไปปฏิบัติอย่างไม่ยั้งคิดใคร่ครวญหรือไตร่ตรองก่อนการกระทำใด ๆ ดังนั้น การกลับไปสนใจในเรื่องพฤติกรรมด้านความรู้ลึกที่บุคคลนั้นต้องติดตัวไปตลอดชีวิต จึงควรให้มีความสอดคล้องกับการพัฒนาการทั้ง ๓ ขอบเขต และอีกนัยหนึ่ง ต้องมีการพัฒนาในส่วนของการเปลี่ยนผู้เรียนจากผู้ไม่รู้ไปสู่ผู้รู้ที่มีการตระหนักคิดอย่างใคร่ครวญ จนทำให้เกิดพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อีกทั้ง การศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้น ยังมีการสร้างผู้เรียนให้เป็นเพียงผู้จำเพื่อเข้ารับการสอบเท่านั้น โดยไม่ได้นำเอากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาเป็นเป้าหมายสำคัญของการ

จัดการศึกษาและพัฒนาผู้เรียน ดังนั้นรูปแบบของการศึกษาในยุคปัจจุบันก็จะเป็นการให้คนคิดแบบแยกส่วน หล่อหลอมให้คนมีจิตสำนึกของการแข่งขัน และยึดเอาตนเองหรือหมู่พวกของตนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งอาจทำให้การพัฒนาการเรียนรู้นั้นสามารถจัดการได้ยากมากขึ้น ซึ่งล้วนเกิดขึ้นมาจากการที่บุคคลในปัจจุบันขาดคุณลักษณะที่พึงงามขาดซึ่งความตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตนที่มีต่อมวลมนุษย์และสรรพสิ่งในธรรมชาติ จนส่งผลให้จริยธรรมของมนุษย์เสื่อมถอยลง

ดังนั้น แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) จึงมีความจำเป็นสำหรับการหาทางออกให้กับปัญหาที่ ดูเหมือนจะไม่มีทางแก้ไข หากเรายังคิดและทำไปบนกระบวนทัศน์เดิม ซึ่งแนวทางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ เริ่มมีการนำแนวคิด จิตตปัญญาศึกษา เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาบุคคล และองค์กรในระดับต่าง ๆ ให้มีการพัฒนาทางด้านภายในจิตใจมากขึ้น

ความเป็นมาของจิตตปัญญาศึกษา

จิตตปัญญาศึกษา^๑ (Contemplative Education) คือหนึ่งในวิธีการเรียนรู้ที่นำผู้เรียนไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะพิเศษคือมุ่งไปที่การพัฒนาชีวิตโดยการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองอย่างลึกซึ้งและเชื่อมโยงไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมและโลก จากรากฐานของการปฏิบัติและฝึกฝนจริง โดยแนวคิดเรื่องจิตตปัญญาศึกษา เริ่มต้นขึ้นที่มหาวิทยาลัยนาโรปะ มลรัฐโคโลราโด ประเทศสหรัฐอเมริกา ใน ค.ศ. ๑๙๗๔ มหาวิทยาลัยแห่งนี้ก่อตั้งโดยเชอเกียม ตรุงปะ รินโปเช (Chgyam Trungpa Rinpoche) ผู้นำจิตวิญญาณชาวทิเบต ที่มีอิทธิพลต่อการเผยแผ่ความรู้ด้านจิตวิญญาณให้แก่ชาวตะวันตก มหาวิทยาลัยนาโรปะมีการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นไปที่การสืบค้นสำรวจภายในตนเอง การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงและการรับฟังด้วยใจที่เปิดกว้าง ซึ่งจะนำไปสู่การตระหนักรู้การหยั่งรู้ ความเปิดกว้าง ความเคารพในความเป็นมนุษย์ และการยอมรับในความแตกต่างที่หลากหลาย

^๑ การปีโตรเลียมแห่งประเทศไทย (๒๕๕๓). Contemplation : education for human development. วารสารสื่อพลังงาน, หน้า ๑๙ - ๒๓.

ในประเทศไทยได้มีการรวมตัวของภาคีเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษา อันเป็นการรวมตัวอย่างไม่เป็นทางการของกลุ่มผู้ที่สนใจในการเข้าร่วมหารือ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานสร้างคนที่จะเป็นกำลังสำคัญในการทำให้การศึกษาตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษา กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาทั่วไป มุ่งเน้นการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ รวมถึงการพัฒนากระบวนการและวิธีการเรียนรู้ด้านจิตตปัญญาศึกษา ทั้งในการจัดการเรียนการสอน การวิจัย และฝึกอบรม รวมถึงการพัฒนาสื่อและสร้างเครือข่าย

การนำแนวคิดของจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้

จิตตปัญญาศึกษาเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยการเรียนรู้ซึ่งได้รับอิทธิพลและมีที่มาจากปรัชญาแนวคิดหลายแหล่งที่มีรากฐานมาจาก ๓ กลุ่มแนวคิด^๒ ประกอบด้วย กลุ่มแนวคิดเชิงศาสนาและความเชื่อ กลุ่มแนวคิดเชิงมนุษยนิยม และกลุ่มแนวคิดเชิงบูรณาการและองค์รวม โดยแต่ละกลุ่ม มีลักษณะ ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ : แนวคิดเชิงศาสนาและความเชื่อ เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจ หรือพัฒนาด้านในนั้นได้เริ่มต้นจากแนวคิดปรัชญาทางศาสนา ซึ่งมีพื้นฐานของการเรียนรู้ที่ขึ้นอยู่กับศรัทธาในศาสนา และการปฏิบัติตนตามหลักคำสอน กลุ่มแนวคิดการเรียนรู้ตามรากแนวคิดเชิงศาสนาและความเชื่อนี้ ได้แก่

๑.๑ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการเคารพศรัทธาที่สมบูรณต่อพระเจ้า/เทพเจ้า

๑.๒ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านศรัทธาต่อครูของศิษย์

๑.๓ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการปฏิบัติภาวนารูปแบบต่าง ๆ นำสู่ญาณทัศนะและปัญญา

๑.๔ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการทำงานเพื่อขัดเกลาสะตัวตน เช่น การทำงานช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และถวายแด่พระเจ้าของศาสนาคริสต์ หรือการอธิษฐานเป็นพระโพธิสัตว์ของนิิกายมหายานของพุทธศาสนา บนหลักพรหมวิหาร ๔

กลุ่มที่ ๒ : แนวคิดเชิงมนุษยนิยม กลุ่มแนวคิดนี้ได้พัฒนาเป็นลำดับต่อจากแนวคิดเชิงศาสนาและความเชื่อ โดยมีลักษณะมุ่งสืบค้นพัฒนาศักยภาพด้านในของความเป็นมนุษย์ แนวคิดนี้ได้เกิดขึ้นและพัฒนาไปพร้อมกับแนวคิดปัจเจกชนนิยม (Individualism) ในยุคโรแมนติกระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ต่อเนื่องจนถึงยุคสมัยใหม่ กลุ่มแนวคิดการเรียนรู้เชิงมนุษยนิยมนี้ ได้แก่

๒.๑ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการเคารพธรรมชาติของผู้เรียน (learners-centered)

๒.๒ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (experiential learning)

กลุ่มที่ ๓ : แนวคิดเชิงองค์รวมและบูรณาการ กลุ่มแนวคิดนี้อยู่บนฐานของการบูรณาการและความเป็นองค์รวมในธรรมชาติในยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) เพื่อตั้งคำถามต่อกระบวนทัศน์เชิงวิทยาศาสตร์แบบกลไกของยุคสมัยใหม่ ที่มองโลกอย่างแยกส่วนเพื่อศึกษาวิเคราะห์เชิงกลไก และแยกมิติกายจากจิตวิญญาณ ทำให้เกิดวิกฤตทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน กลุ่มแนวคิดการเรียนรู้เชิงการบูรณาการและองค์รวมนี้ ได้แก่

๓.๑ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการสัมผัสผัสความเป็นองค์รวมของธรรมชาติ

๓.๒ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการปฏิบัติในเชิงชุมชนและเครือข่าย

๓.๓ การเรียนรู้ ไคร์ครวญ ผ่านการเห็นเชื่อมโยงการคิดเชิงระบบ และการประยุกต์ใช้ตามแนวคิดเชิงกระบวนทัศน์ใหม่ เช่น ควอนตัมฟิสิกส์ (Quantum Physics) และทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory)

^๒ ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา. (๒๕๕๒). โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการจิตตปัญญาศึกษา. มหาวิทยาลัยมหิดล, หน้า ๑๑.

จิตตปัญญาศึกษาจึงได้นำเอาแนวคิดจากทั้ง ๓ กลุ่มมาบูรณาการกระบวนการ เครื่องมือและการปฏิบัติ โดยประยุกต์ให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ของผู้เรียนที่มีภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่ซับซ้อนและหลากหลาย ลักษณะทั่วไปของการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาจึงเคารพต่อภูมิหลังและศักยภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนอย่างไม่มีเงื่อนไข ทั้งยังให้ความสำคัญต่อการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน และเน้นการเรียนรู้สู่ใจอย่างใคร่ครวญ ด้วยกระบวนการจิตตปัญญา เป็นสำคัญ

จากการศึกษาของโครงการวิจัยพัฒนาชุดการเรียนรู้การอบรมกระบวนการแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา โดย ธนา นิลชัยโกวิทย์ และคณะ (๒๕๕๐ : ๒๐๘ - ๒๑๓) ^๓ พบว่ามีหลักการที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ๗ ประการ ดังนี้

๑. หลักการพิจารณาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ (Contemplation) คือ การเข้าสู่ภาวะจิตใจที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้ และนำจิตใจดังกล่าวไปใช้ทำงานอย่างใคร่ครวญ ทั้งในด้านพุทธิปัญญา (Cognitive) ด้านระหว่างบุคคล (Interpersonal) และด้านภายในบุคคล (Intrapersonal)

๒. หลักความรักความเมตตา (Compassion) คือ การที่กระบวนการ (Facilitator) ส่งพลังออกเพื่อโอบอุ้มดูแลกลุ่ม และการจัดกระบวนการด้วยสิ่งแวดล้อมและบริบทที่เกื้อกูลต่อการเรียนรู้

^๓ ธนา นิลชัยโกวิทย์ และคณะ. (๒๕๕๐). รายงานการศึกษาวจัยพัฒนาชุดการเรียนรู้การอบรมกระบวนการแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา. จังหวัดนครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, หน้า ๒๐๘-๒๑๓

๓. หลักการเชื่อมโยงสัมพันธ์ (Connection) คือ การช่วยให้ผู้เข้ารับการอบรมเชื่อมโยงประสบการณ์ในกระบวนการเข้ากับชีวิตได้ นำไปสู่การทำให้กระบวนการเข้ามาสู่ภายใน (Internalization) บูรณาการสู่วิถีชีวิต และการเอื้อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างผู้เข้ารับการอบรมด้วยกัน เชื่อมโยงกับชุมชน และจักรวาล

๔. หลักการเผชิญหน้า (Confronting) คือ การเปิดให้ผู้เข้ารับการอบรมออกจากพื้นที่ปลอดภัยของตนเอง เพื่อเข้าเผชิญกับพื้นที่เสี่ยง เพื่อเปิดพื้นที่การเรียนรู้ใหม่ ๆ และเข้าใจถึงข้อจำกัดและศักยภาพของตนเองต่อการเรียนรู้และพัฒนา

๕. หลักความต่อเนื่อง (Continuity) คือ การสร้างความไหลลื่นของกระบวนการ อันช่วยให้เกิดพลังพลวัตต่อการเรียนรู้ เพื่อช่วยเอื้อให้ศักยภาพการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการอบรมได้รับการปลดปล่อย และสามารถเข้าทำงานเพื่อปมเพาะพัฒนา

๖. หลักพันธะสัญญา (Commitment) คือ การเอื้อให้ผู้เข้ารับการอบรมสามารถนำเอากระบวนการกลับไปใช้ในชีวิตอย่างต่อเนื่อง ภายหลังจากการเข้าร่วมการอบรม เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

๗. หลักชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community) คือ ความรู้สึกเป็นชุมชนร่วมกันของผู้เข้ารับการอบรมรวมทั้งกระบวนการที่เกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้ และการเปลี่ยนแปลงภายในของแต่ละคน รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในกลุ่ม ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องและเชื่อมโยงกับชีวิต

ตัวอย่าง การจัดการเรียนรู้โดยใช้ จิตตปัญญาศึกษาตามแนวคิดของคณาจารย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ^๔ มีดังนี้

สุรียพร แก้วเมืองมูล อาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ได้นำเสนอบทความเกี่ยวกับการนำจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการเรียนการสอน เรื่อง บันทึกของผู้ก่อการดี (ม.ป.ป. : ๒๓) ในรายวิชาการพัฒนาหลักสูตร

^๔ คณะศึกษาศาสตร์. (ม.ป.ป.). จิตตปัญญาศึกษา. คณะศึกษาศาสตร์, จังหวัดนครปฐม : มหาวิทยาลัยนเรศวร. หน้า ๑๙ - ๕๑.

และการจัดการเรียนรู้จิตตปัญญากับการจัดการเรียนรู้อการจัดการเรียนรู้ในรายวิชานี้มุ่งให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองควบคู่กับการฝึกปฏิบัติเพื่อนำความรู้ที่ได้เรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดความเชี่ยวชาญ ผู้สอนได้มีการนำกิจกรรมจิตตปัญญามาใช้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ในหลากหลายกิจกรรมส่วนการเตรียมรับความรู้ : กิจกรรม Check-In เพื่อตรวจสอบความพร้อมของผู้เรียนก่อนการเรียนการสอนทุกครั้ง ซึ่งได้ตรวจสอบผู้เรียนผ่านสัญลักษณ์ในหลายรูปแบบ เช่น สี เพลง ดอกไม้ อาหาร ฯลฯ กิจกรรมฉันได้เรียนรู้อะไร ให้ผู้เรียนได้ทำสมาธิและทบทวนสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปในครั้งที่แล้วเพื่อเตรียมความพร้อมในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ

ส่วนการจัดการเรียนรู้ : กิจกรรมฉันกำลังเรียนรู้อะไร ผู้เรียนได้ตรวจสอบตนเองระหว่างการเรียนการสอนว่าขณะนั้นกำลังเรียนรู้สิ่งใดหรือกำลังฝึกปฏิบัติอะไร เพื่อตรวจสอบความเข้าใจของผู้เรียนเป็นระยะ ๆ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหามากขึ้น กิจกรรมการสร้างหอคอย ให้ผู้เรียนเรียนรู้ทฤษฎีการเรียนรู้เรื่องการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ควบคู่กับการนำความรู้เรื่องหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ที่ได้เรียนมาให้ความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ จากหอคอยที่ผู้เรียนสร้างขึ้นจาก สิ่งต่าง ๆ ที่ได้เก็บมาจากสวนหย่อมของคณะศึกษาศาสตร์

ส่วนการตระหนักสิ่งที่ได้เรียนรู้ : กิจกรรมการเขียนบันทึกสิ่งที่ได้เรียนรู้หลังการจัดการเรียนรู้ทุกครั้งเพื่อให้ผู้เรียนได้ทบทวนและตรวจสอบสิ่งที่ได้เรียนรู้ของตนเอง ซึ่งรูปแบบการเขียนบันทึกจะมีการกำหนดรูปแบบที่หลากหลาย เช่น รูปแบบที่ผู้เรียนสรุป สิ่งที่ได้เรียนรู้และคิดแนวทาง

การนำไปใช้ประโยชน์ รูปแบบการเขียนแผนผังความคิด (Mind Map) และรูปแบบการสรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้ในเชิงอุปมาอุปไมย

อาพัทธ์ เตียวตระกูล อาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรัตนนคร ได้นำเสนอบทความเกี่ยวกับการนำจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการเรียนการสอน เรื่อง จิตตปัญญาศึกษากับวิชาบาสเกตบอล (ม.ป.ป. : ๕๑) ซึ่งหลายคนอาจสงสัยว่าจะใช้จิตตปัญญาในวิชาทางด้านพลศึกษาได้อย่างไร การสอนรายวิชาบาสเกตบอล เป็นวิชาเลือกในรายวิชาศึกษาทั่วไป ที่พื้นฐานของผู้เรียนมีความแตกต่างกันมาก นิสิตมาจากต่างคณะต่างสาขาวิชาทั้งหมดถึงพื้นฐานทางด้านทักษะความสามารถในกีฬาบาสเกตบอลก็มีความแตกต่างกันอีกด้วย โดยนิสิตชายส่วนใหญ่จะมีทักษะดีกว่านิสิตหญิง ผู้สอนจึงได้สอดแทรกกิจกรรมต่าง ๆ เข้าไป เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคุ้นเคยกันมากขึ้น และกิจกรรมหนึ่งที่ผู้สอนประทับใจและสามารถแก้ไขปัญหาการเรียนการสอนที่ผู้เรียนมีทักษะแตกต่างกันมากอย่างหนึ่งคือ กิจกรรม Buddy เป็นการใช้เทคนิคเพื่อนช่วยเพื่อนมาใช้ในกิจกรรมนี้ โดยให้นิสิตจับคู่กันระหว่างนิสิตหญิงและนิสิตชาย เป็น Buddy กัน นิสิตชายจะต้องช่วยพัฒนาทักษะการ Lay-Up ให้กับนิสิตหญิงหลังจากที่ครูได้สอนไปแล้วในสัปดาห์ที่แล้ว นิสิตทุกคนมีความตั้งใจอย่างมาก โดยนิสิตหญิงผู้เรียนก็พยายามตั้งใจฝึกปฏิบัติ และนิสิตชายผู้สอนก็พยายามตั้งใจสอนเช่นเดียวกัน จากการสะท้อนของผู้เรียนพบว่า กิจกรรมนี้ได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนมากขึ้น นิสิตชายหลายคนที่เคยปกติไม่กล้าพูดคุยกับนิสิตหญิง ก็ทำให้กล้าพูดคุยกันมากขึ้น กล้าที่จะแนะนำการปฏิบัติทักษะอย่างถูกต้องให้กับเพื่อนมากขึ้น

และรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้สอนจนเพื่อนสามารถปฏิบัติได้ ส่วนนิสิตหญิงก็รู้สึกขอบคุณเพื่อนที่ช่วยให้ตนเองสามารถฝึกปฏิบัติได้ รวมทั้งความอดทนในการสอนที่ตนเองจะต้องฝึกปฏิบัติอยู่หลายครั้งกว่าจะทำได้ นอกจากนี้การพูดให้กำลังใจอยู่เสมอขณะฝึกทำให้นิสิตหญิงที่เรียนเกิดกำลังใจพยายามที่จะปฏิบัติให้ได้กิจกรรมในครั้งนี้ทำให้นิสิตทุกคนได้เรียนรู้ร่วมกันแล้วว่าพวกเราทุกคนไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตัวคนเดียว การอยู่ร่วมกันต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเห็นคุณค่าของกันและกัน

ทวิศักดิ์ สว่างเมฆ อาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ได้นำเสนอบทความเกี่ยวกับการนำจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการเรียนการสอน เรื่อง บันทึกรักจาก อ.เอ๋ คิดว่าก่อนการดิสเน (ม.ป.ป. : ๑๙) ได้สอนกิจกรรมจิตตปัญญาเพื่อนำทางสู่การเรียนรู้ สำหรับรายวิชานันทนาการเป็นวิชาที่ฝึกปฏิบัติในการเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ ที่ทำในเวลาว่างเพื่อสร้างเสริมประสบการณ์ใหม่ ๆ โดยเกิดจากอิสระในการเลือก (Freedom of Choice) ตามความสมัครใจของผู้เรียน ในรายวิชานี้ได้มีการนำกิจกรรมจิตตปัญญา มาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้หลากหลายรูปแบบ

การใช้กิจกรรมจิตตปัญญาเพื่อนำเข้าสู่กิจกรรมการจัดการเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมการฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) ทำให้นิสิตสำรวจประสบการณ์ของแต่ละคนในการเข้าร่วมกิจกรรม การปฏิบัติกิจกรรม รวมถึงการร่วมจัดกิจกรรมว่าทำกิจกรรมอะไรมาบ้าง จากนั้นให้นิสิตร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยการเล่าประสบการณ์ของการได้เข้าร่วมกิจกรรม การปฏิบัติกิจกรรมและการร่วมจัดกิจกรรม จาก

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของนิสิตพบว่ามีการมากมายหลายรูปแบบ จากนั้นให้นิสิตช่วยกันคิดวิเคราะห์เพื่อจัดหมวดหมู่และประเภทของกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้จากการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ว่ากิจกรรมใดน่าจะเป็นกิจกรรมนันทนาการหรือไม่เป็นกิจกรรมนันทนาการโดยให้เหตุผลประกอบ เมื่อนิสิตได้คิดวิเคราะห์และลงความเห็นโดยไม่ตัดสินว่าใครผิดใครถูก ครูผู้สอนชี้แนะว่าหลักการของนันทนาการมีอะไรบ้างที่ละข้อพร้อมกับให้นิสิตแสดงความคิดเห็นจนในที่สุดนิสิตทุกคนสามารถช่วยกันสรุปว่ากิจกรรมใดเป็นกิจกรรมนันทนาการและกิจกรรมใดไม่เป็นกิจกรรมนันทนาการนิสิตสามารถนำความรู้ที่ได้รับมาใช้โดยช่วยกันจัดประเภทของนันทนาการจากตัวอย่างกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และเข้าใจเนื้อหาวิชาอย่างแท้จริง

จากรายละเอียดข้างต้นในบันทึกเรื่อง จิตตปัญญาศึกษา ของคุณอาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร จัดเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ก้าวข้ามการสอนแบบดั้งเดิมโดยมีการนำวิธีการจัดการเรียนการสอนตามแนวจิตตปัญญาศึกษาเข้ามาพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีของผู้สอนและผู้เรียน ตลอดจนแสดงถึงเทคนิค วิธีการ และกระบวนการที่อาจารย์ใช้ในการจัดการเรียนการสอน เช่น ผู้สอนได้มีการตรวจสอบความพร้อมของผู้เรียนก่อนการเรียนและตรวจสอบความเข้าใจของผู้เรียนเป็นระยะ ๆ พร้อมทั้งให้ผู้เรียนได้ตรวจสอบตนเองในการเรียน ผู้สอนมีการสอดแทรกกิจกรรมระหว่างเรียน เพื่อให้ผู้เรียนทำความเข้าใจกันมากที่สุด

อันจะทำให้กล้าพูดคุยกันมากขึ้น อีกทั้งมีการจัดกิจกรรม
นันทนาการในเวลาว่าง และผู้เรียนมีอิสระในการเลือกตาม
ความสมัครใจ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดมนุษยนิยมที่มุ่ง
พัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ นั่นคือเคารพธรรมชาติ
ของผู้เรียน และเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ ซึ่งจะเป็นการเพิ่ม
ขีดความสามารถในการนำจิตตปัญญาศึกษามาใช้เป็น
แนวทางในการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงให้เกิดปัญญา
(Wisdom) อย่างแท้จริง ผลของการนำจิตตปัญญาศึกษา
ยังสะท้อนถึงความสำเร็จในการจัดการศึกษาสำหรับผู้
สนใจและสามารถนำไปใช้ได้ต่อไป

การนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปใช้การ ประเมินผล

เมื่อเกิดการเรียนรู้ในแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาขึ้นแล้ว
ควรให้ความสำคัญกับประสบการณ์ตรงของผู้เรียน ดังนั้น
การประเมินผลที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญา
ศึกษา จึงควรศึกษาบนฐานความเชื่อที่ต่างจากการเรียนรู้
ทางวิชาการ การประเมินจะมีผลต่อการเรียนรู้โดยตรง แม้
การเรียนการสอนจะใช้นวัตกรรมใหม่ ๆ ก็ตาม แต่เมื่อมี
การวัดประเมินแบบเดิม ผู้เรียนก็จะกลับไปใช้แนวทางการ
เรียนรู้รูปแบบเดิม ๆ ^๔ ซึ่งคำถามต่อมาการประเมินใน
ลักษณะใด จึงจะมีความเหมาะสมเพื่อให้เข้าใจถึงฐานที่มา
ทั้งนี้ควรพิจารณาด้วยว่าตัวผู้ประเมินและกระบวนการ
ประเมินควรเป็นอย่างไร ดังนั้น ความเข้าใจต่อเรื่องนี้จึง
เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ตระหนักว่าจิตตปัญญาศึกษานั้นต้อง
ใช้การประเมินเพื่อพัฒนาไม่ใช่การมุ่งตรวจสอบหาข้อผิด
พลาดของผู้เรียน และสามารถนำไปสู่การประเมินตนเองได้
อีกทางหนึ่ง

ตั้งลักษณะสำคัญของการประเมินที่เหมาะสม
สำหรับจิตตปัญญาศึกษามี ๕ ประการ ^๖ ดังนี้

^๔ Daniel L. Stuffbeam and others. "Educationak
Evaluation and Decision Marking" Phi Delta Kappa
National Study Committee on Evaluation., 1972, 32 :
219 - 223

^๖ ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา. โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการจิตตปัญญา
ศึกษา. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒, หน้า ๔๐

๑. การประเมินเหตุควคุไปกับการประเมินผล

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายในนั้น
อาจไม่สามารถกำหนดผลลัพธ์ได้แน่ชัด แต่อาจดูได้จากเหตุ
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นการให้ความสำคัญ
สำคัญของการใช้สติเพื่อระลึกรู้ การดำรงตนของผู้สอนและ
ผู้เรียนเป็นสำคัญ และกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติที่
เกื้อกูลกัน อาทิ การเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันของกัลยาณมิตร
ที่ปฏิบัติอย่างจริงจังต่อเนื่องทั้งในระดับของแต่ละบุคคล
และทุกคน

๒. การประเมินโดยใช้กระบวนการแบบบูรณาการ

เป็นการประเมินโดยใช้หลายมุมมองในการประเมิน
มุมมองที่หนึ่ง (คือผู้สอนและผู้เรียน) มุมมองที่สอง (คือการ
เอื้อเพื่อช่วยเหลือกันของผู้เรียน หรือผู้เรียนกับผู้สอน
ทำความเข้าใจร่วมกัน) และมุมมองที่สาม คือ การใช้ข้อสอบ
มาตรฐาน เป็นต้น สิ่งที่สำคัญคือมุมมองที่หนึ่ง กล่าวคือ
ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ควรกลัวที่จะนำเอาความคิดเห็นที่
เกี่ยวข้องกับความรู้สึก ความเชื่อ หรือความต้องการเข้ามา
มีส่วนร่วมกับการประเมิน ในทางตรงกันข้ามควรเอาใจใส่
อย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นส่วนสำคัญของจิตตปัญญาศึกษา

๓. การประเมินโดยใช้ระบบวงจรป้อนกลับ

การประเมินโดยทั่วไปนั้นในบางกรณีอาจไม่สามารถ
ประเมินโดยการแยกส่วนประกอบออกเป็นชั้นย่อย ดังนั้น
จึงต้องอาศัยระบบวงจรป้อนกลับ ซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่อง
บริบทที่แตกต่างกัน มีการสร้างความหมายร่วมกัน ให้
ความสำคัญกับจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์มากกว่า
การทำซ้ำและอยู่ในกรอบของการประเมิน

๔. การประเมินโดยใช้หลายกระบวนการร่วมกัน

เนื่องจากอาจไม่มีการประเมินในกระบวนการใด
กระบวนการหนึ่งที่เหมาะสมและครบถ้วนที่สุด จึงควรนำ
กระบวนการหลักเข้ามาร่วมในการประเมินตนเอง เพราะ
เป็นลักษณะเด่นของการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาที่เป็น
เรื่องของประสบการณ์ภายในจิตใจของผู้เรียน ควรมีการ
การประเมินเชิงธรรมชาติและมีส่วนร่วม เพราะมีความยืด
หยุ่นสูงยอมรับความจริงที่หลากหลาย ให้ความสำคัญของ
การศึกษาบริบทและการตัดสินใจเชิงธรรมชาติหรือเชิงคุณภาพ
และการประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญเพราะการเรียนรู้ การปฏิบัติ

ด้านในหลายประเภทจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ของครูอาจารย์ เพื่อช่วยชี้แนะตรวจสอบเท่านั้น

๕. การประเมินที่มีหัวใจของความเมตตา

เป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้ประเมินเปิดใจน้อมนำคุณค่าของจิตตปัญญาศึกษาเข้าสู่การเรียนรู้เกิดความอ่อนน้อมถ่อมตน ประเมินอย่างเป็นองค์รวมและตระหนักในความเป็นมนุษย์ของบุคคล ประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนอย่างแท้จริงตามตัวชี้วัดและมาตรฐานต่าง ๆ ดังนั้นแนวทางประเมินที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนจริง ๆ ควรมีการเปิดมุมมองรับรู้ในสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ภายในจิตใจ และควรสัมผัสถึงศักยภาพในการเรียนรู้อันไม่สิ้นสุดของมนุษย์แต่ละคน

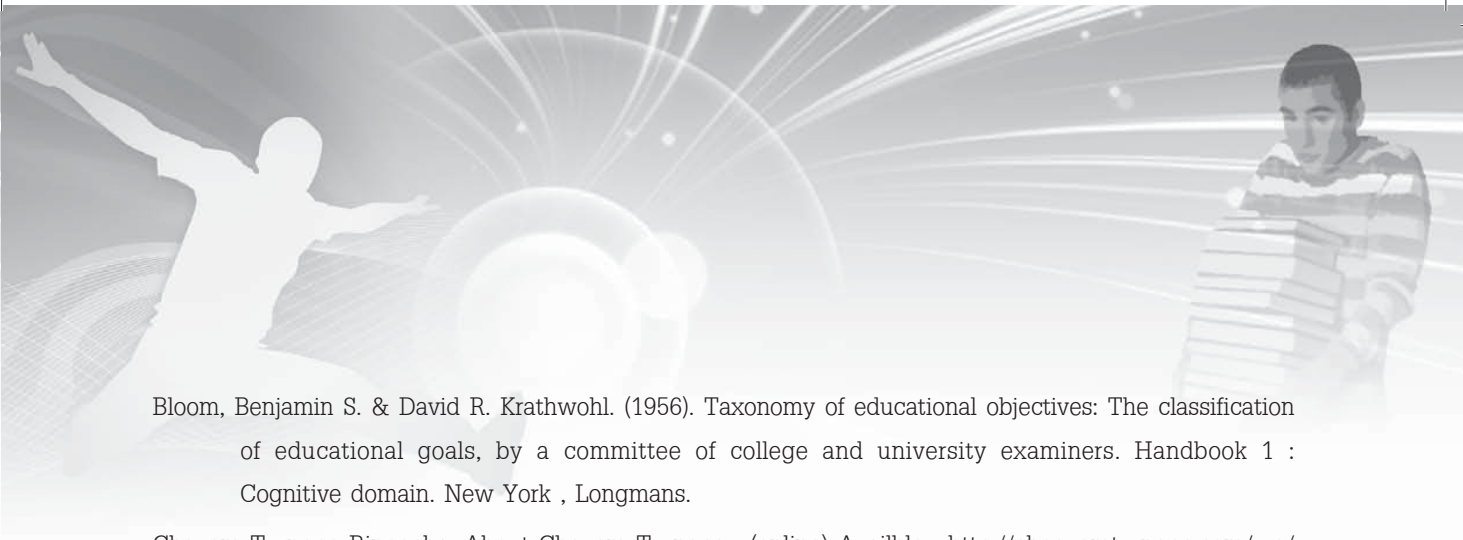
บทสรุป : จิตตปัญญาศึกษา นับเป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นการค้นหาหนทางแห่งการเข้าสู่ความจริง แสดงถึงวิถีที่หลากหลายในการเข้าถึงความจริงแท้หรือลัทธิธรรม เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ข้างในตนของมนุษย์ทุกคน การเข้าถึงจิตตปัญญาศึกษาจึงเกิดขึ้นมาเพื่อเชื่อเชิญให้คนในยุคปัจจุบันได้เข้าไปสัมผัสกับการเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม เพื่อไปพบกับอิสรภาพที่พ้นไปจากการยึดเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง

การนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปใช้ปฏิบัตินั้น มีรากฐานมาจากสามแนวคิด คือ แนวคิดเชิงศาสนาและความเชื่อ แนวคิดเชิงมนุษยนิยม และแนวคิดเชิงองค์รวม/แบบบูรณาการ สำหรับการนำเรื่องดังกล่าวไปใช้นั้นโดยส่วนใหญ่จะเน้นไปที่การใช้ฐานคิดในเรื่องมนุษยนิยมเป็นส่วนใหญ่ในการจัดการเรียนรู้ที่เน้นในเรื่องของการมุ่งพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ นั่นคือเคารพธรรมชาติของผู้เรียนและจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง

สำหรับการวัดประเมินผลสำหรับ จิตตปัญญาศึกษา ต้องมีการดำเนินการอย่างเหมาะสมและช่วยให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์โดยอาศัยหลักการพื้นฐานสองส่วน คือ คุณลักษณะของผู้ประเมินที่เหมาะสม และคุณลักษณะของการประเมินที่เหมาะสม ให้ความสำคัญของการประเมินที่เกี่ยวกับสติเพื่อระลึก การเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันของผู้เรียนและของผู้สอน โดยใช้ความรู้สึกรู้สึกและความเชื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมิน อีกทั้งควรนำวงจรป้อนกลับมาใช้ในการประเมิน เน้นการนำกระบวนการทัศนหลักมาร่วมใช้ประเมินโดยเน้นประสบการณ์ตรงของผู้เรียนเป็นสำคัญ และสุดท้ายควรประเมินอย่างเป็นองค์รวม ไม่แยกส่วน ประเมินตามตัวชี้วัดและมาตรฐานในแต่ละบุคคล และคำนึงถึงศักยภาพในการเรียนรู้ อันไม่สิ้นสุดของมนุษย์

บรรณานุกรม

- การปีโตรเลียมแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). Contemplation Education : education for human development. วารสารสื่อพลังงาน. กรุงเทพมหานคร. หน้า ๑๙-๒๓.
- ธนา นิลชัยโกวิทย์ และคณะ. รายงานการศึกษาวจัยพัฒนาชุดการเรียนรู้การอบรมกระบวนการแนวจิตตปัญญาศึกษา. จังหวัดนครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐, หน้า ๒๐๘-๒๑๗.
- ทวีศักดิ์ สว่างเมฆ. (ม.ป.ป.). จิตตปัญญาศึกษา. จังหวัดพิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, หน้า ๑๙.
- สุริย์พร แก้วเมืองมูล. (ม.ป.ป.). จิตตปัญญาศึกษา : บันทึกของผู้ก่อการดี. จังหวัดพิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, หน้า ๒๓.
- ศึกษาศาสตร์, คณะ. (ม.ป.ป.). จิตตปัญญาศึกษา:บันทึกจาก อ.เอ๋ คิดว่าก่อการดีนะ. จังหวัดพิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร. หน้า ๑๙-๕๑.
- อาพัทธ์ เตียวตระกูล. (ม.ป.ป.). จิตตปัญญาศึกษา : จิตตปัญญาศึกษากับวิชาบาสเกตบอล. จังหวัดพิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, หน้า ๕๑.
- ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา. โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการจิตตปัญญาศึกษา. จังหวัดนครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒.

Bloom, Benjamin S. & David R. Krathwohl. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals, by a committee of college and university examiners. Handbook 1 : Cognitive domain. New York , Longmans.

Chgyam Trungpa Rinpoche. About Chgyam Trungpa . (online) Available : http://chogyamtrungpa.com/wp/?page_id=48, 2011.

Daniel L. Stufflebeam and others. (1972). "Educational Evaluation and Decision Making." Phi Delta Kappa National Study Committee on Evaluation. Itasca, Illinois: F. E. Peacock Publishers, Educational and Psychological Measurement April 1972 32 : 219-223